

Den siste hemmelighet

Av Tim Greve

Onsdag 9. april 1975

108275

Den 7. juni 1945 spurte representanten Richard Stoke i det britiske underhus om det var inngått noen avtaler i Jalta eller Teheran som ikke var offentlig kjent. Statsminister Winston Churchill svarte benektende og usant. Den 10. februar 1945 hadde nemlig britene og amerikanerne i Jalta undertegnet avtaler med russerne om at alle sovjetiske borgere som kom i vestmaktens hender, skulle bli repatriert straks. (I sine erindringer nevner ikke Churchill ett ord om dette, men han gjengir fyldige utdrag av de sterkt anerkjennende taler Stalin og han selv holdt til hverandre under middagen den 9. februar.) På Jalta-møtet ble partene enige om at repatrieringsavtalene ikke skulle offentliggjøres. Når man nå vet hvordan avtalene ble satt ut i livet, forstår man godt hvorfor de ikke skulle bli kjent.

Den som forteller sannheten om dette dystre avsnitt av krigens og etterkrigsårenes historie, er Lord Bethell i en bok som ble utgitt for noen måneder siden. Fremstillingen bygger på offisielle arkiver som nylig er frigitt, på samtaler og brev fra folk som var med på repatrieringen og på den sparsomme litteratur som finnes. Det er blitt en uhyggelig bok om begivenheter som kom til å koste titusener livet.

Allerede før vestmaktene gjorde invasjon i Frankrike i juni 1944 hadde de fått en anelse om at det befant seg mange russere i Nord-Frankrike. Mange var der som frivillige i tyske avdelinger, mens andre var tvunget til arbeidskommandoer ved fronten; dessuten var det mange i fangeleirer. Da britene forsiktig tok opp spørsmålet om hva som skulle skje med disse russerne, svarte

myndighetene i Moskva at det umulig kunne dreie seg om noe stort antall. Den tanke at noen frivillig kunne finne på å motarbeide det kommunistiske system i Sovjet-Unionen, var åpenbart vanvittig i sovjet-ledernes øyne. De ville heller ikke medgi at det kunne være et større antall krigsfanger i tyske leirer. Offisielt lot vlastnok ikke russerne seg ta til fange.

Etter invasjonen var et faktum begynte de allierte å samle krigsfangene i Storbritannia og USA. Opptellingen viste at i de første ukene var bortimot 10 prosent russerne. Det måtte skape problemer, og britene var engstelige for at forholdet til Sovjet-Unionen kunne bli skadelidende. Derfor vedtok krigskabinetet i London i juli 1944, at hvis russerne krevet de russiske fangene repatriert, skulle vestmaktene ikke sette seg imot dette. Utenriksminister Anthony Eden spilte en avgjørende rolle da vedtaket ble truffet og han understreket at det ikke skulle vises noen sentimentalitet. De som ikke ville reise frivillig, ville bli sendt med makt. Det var ikke britenes sak hva russerne ville gjøre med sine egne statsborgere.

Et av Anthony Edens hovedargumenter var at amerikanerne og britene ikke måtte stille seg slik at Stalin fikk mistillit til deres lojalitet. Dessuten pekte han på at et stort antall britiske og amerikanske krigsfanger ville bli befridd av sovjetiske styrker. Man kunne ikke risikere at de ble holdt tilbake. Det var en viss diskusjon mellom medlemmene i det britiske krigskabinetet om saken. Men utenriksminister Edens syn seiret. Både han og andre ansvarlige innså at hjemsendelse ville bety den visse død for mange. Men

ved å stemple russerne som «overløpere» kunne samvittigheten beroliges.

I virkeligheten var dette en grov forenkling av problemet. Blant russerne var det folk av alle kategorier, noe forøvrig Lord Bethell i sin bok ikke tydelig nok får frem. Noen var gått i tysk tjeneste for å kjempe mot kommunismen, andre var blitt med av nasjonalistiske grunner, som f. eks. kaukasere, ukrainere, kosaker osv. Mange var blitt tvunget til å hjelpe tyskerne, alternativet var å bli skutt i fangeleirene. Endelig var det også store grupper krigsfanger og sivile tvangsdeporterte — også kvinner og barn.

Britene våget ikke å antyde overfor russerne at de var urolige over hva som ville hende fangene når de kom hjem. De lot som om de hadde tillit til russernes forsikringer om at alle skyldige i forræderi ville bli sortert ut og dømt, mens resten kom til å bli satt på frifot. Under alle omstendigheter var det et klart brudd på britenes tradisjonelle asylrett å sende fangene hjem mot sin egen vilje.

Den 31. oktober 1944 ble ca. 10 000 russere sendt fra Storbritannia til Murmansk. Bare noen få av disse skal ha satt seg imot repatriering, men motstand var håpløst. Amerikanerne fulgte stort sett den samme politikk som britene, men gjorde den vesentlige forskjell at repatrieringen bare gjaldt personer som selv hevdet at de var sovjetiske statsborgere. Dermed unngikk polakker, baltre, jugoslaver og enkelte andre å bli sendt til Sovjet-Unionen mot sin egen vilje. I den første gruppe som ble sendt fra USA den 29. desember 1944, var det 1100 personer. Amerikanske

Stiftelsen norsk
myndighete so at hjemsend-
elsen kom til å bli vanskelig; flere
diktasjonshistorie 2018
før transporten, og mange ba om
at amerikanerne måtte skyte dem
heller enn å bli sendt til Sovjet-
Unionen. Russerne presset ameri-
kanerne og britene til å sette øket
fart i repatrieringen, og reagerte
mot at fangene selv skulle bli
spurt om de ønsket å reise eller
ikke.

Dette var bakgrunnen for at
de tre store under Jalta-møtet
inngikk den hemmelige avtalen
som formelt forpliktet vestmakt-
ene til å repatriere alle russere
de fikk i sin varetekt. Det må i
sannhetens navn sies at ingen
i vest egentlig kunne forestille
seg den skjebne de frigitte fang-
ene skulle få. Det fikk verden et
bedre innblikk i da Solsjenitsyns
bok «Arkipelag Gulag» ble of-
fentliggjort i 1974. Det er sann-
synlig at omtrent 50 prosent av
fangene omkom i Stalins fange-
leirer eller ble skutt kort etter
hjemkomsten. Den siste skjebne
rammet særlig alle offiserer, samt
folk som notorisk hadde samar-
beidet med tyskerne.

Lord Bethell gir detaljerte
skildringer av tilstandene i de
leirer der russiske fanger opp-
holdt seg — under britisk kon-
troll. Han dokumenterer hvordan
britiske offiserer og soldater ble
kommandert til å narre fangene
til å godta repatriering, hvordan
det ble løyet for dem og hvordan
det i mange tilfelle ble brukt
brutal vold for å få dem til å gå
hjem. Mange begikk selvmord,
andre klarte for kortere tid å
unnsilpe og noen ganske få kom
seg unna for godt.

Særlig brutal var behandlingen
av kosakkene som var internert
i den britiske sonen i Østerrike.
Repatrieringen av dem, deres
koner og barn, har mange likheter
med deportasjonen av jøder fra
tysk-okkuperte områder under
krigen. I tiden fra 28. mai til
slutten av juni 1945 ble ca. 35 000
kosakker sendt tilbake, praktisk
talt alle under tvang. Mange be-
gikk selvmord, noen drepte hele
sin familie først. Verdensopinio-
nen viste ingen interesse for de-
res skjebne. Krigen i Europa var
slutt. De rykter som kom ut om
at repatrieringen ikke skjedde

frivillig, ble behørig dementert av
kommunister i vestlige land.

Lord Bethell peker på at man-
ge som ble sendt tilbake av brit-
ene slett ikke var sovjetiske stats-
borgere.

Noen var tyskere, andre var
folk som hadde forlatt Russ-
land under revolusjonen i 1917
og som hadde levet på Nansen-
pass i vest. Å sende slike perso-
ner til Sovjet-Unionen var i strid
med helt klare folkerettslige reg-
ler — det finnes ingen unnskyld-
ning for disse overgrep begått i
«samarbeidets navn». Noen slik
forpliktelse fulgte heller ikke etter
den hemmelige avtalen fra Jalta;
den nevnte bare sovjetiske borg-
ere. Også et stort antall kroater
ble utlevert til myndighetene i
Jugoslavia. De ble — mer eller
mindre rettfærdig — betraktet som
forrædere og gjort kollektivt an-
svarlige for de grusomheter kroa-
tiske nasjonalister hadde begått
under den tyske okkupasjon av
Jugoslavia. Den store feil var —
som Lord Bethell understreker
— at det ikke ble gjort noe for-
søk på å finne ut hvem som var
siktet for forbrytelser og hvem
som var uskyldige.

Det foreligger mange vidnes-
byrd om at britiske soldater veg-
ret seg for å medvirke til tvangs-
transportene østover. Det var
imidtødt vanskelig for dem, for-
di de militære ordrer ikke var til
å misforstå. Det er et tragisk
paradoks at de allierte akkurat
på samme tid anklaget nazled-
erne i Nürnberg for krigsforbryt-
elser og forbrytelser mot men-
neskeheten.

Feltmarskalk Harold Alexander
var modig nok til å nekte å etter-
komme den instruks han fikk fra
regjeringen i London. Han ville
ikke være med på å tvangssende
55 sovjetborgere, hvorav 27 kvin-
ner og barn, fra Italia. Men det
var så sent som i juni 1946, og
forholdet til russerne var blitt
adskillig kjøliger enn den første
fredssommeren. Utenriksminister
Bevin, som hadde etterfulgt Eden,
var av den mening at alle rus-
sere måtte sendes hjem, enten
de ville det eller ikke. «Let them
go», var hans korte påtegning
på det notat der spørsmålet ble
stillet.

Lesningen av denne bok, som
er solid dokumentert på alle

punkter, får meg til å stille
spørsmål om hva som egentlig
hendte med de mange russerne
som var fanger i Norge under
krigen. Vi feirer i år 30-års dagen
for frigjøringen. Det vil bli holdt
taler og lagt ned kranser på min-
nesmerkene over de russere som
omkom i Norge. Er det noen min-
nesmerker over dem som omkom
i Stalins fangeleirer — i sitt eget
land? Vil det pålegge stemnin-
gen hvis man under høytidelig-
hetene får kan nevne også dem
i minnetalene? En som fulgte
med et norsk skip fullt av «fri-
gitte» fanger, har fortalt om an-
komsten til Murmansk sommeren
1945. Kaia avsperrert. Militære
lastebiler ventet. Fangene ført i
land under strengt vakthold —
i all sin usselhet. Ingen jubel, in-
gen velkomsttale, ingen blomster
fra ventende slektninger. Ombord
i skipet fortalte noen at de kom
hjem for å dø.

Ble de før avreisen spurt om
de ønsket å reise hjem? Kunne
norske venner hjelpe dem til å
bli, hvis de ville? Tiden er kom-
met til at det blir kastet mer lys
over det som hendte med rus-
serne denne lyse fredssommeren
for 30 år siden. Var norske myn-
digheter med på tvangssending
av russiske krigsfanger til Mur-
mansk? Vi vet at polske arbeidere
som var havnet i Norge, ble satt
under press den gang, fordi myn-
dighetene mente det «var best
for dem» å reise hjem. En del av
dem klarte likevel å bli her og
er forlenget blitt norske stats-
borgere. Er det ikke underlig at
ingen russere ble igjen i Norge?
Gjennomførte britene og ameri-
kanerne den hemmelige avtale
fra Jalta også i Norge? Godtok
i så fall norske myndigheter det-
te? Den som leser Lord Bethells
bok, vil måtte frykte at det skjed-
de overgrep også i vårt land over-
for russerne i 1945. Derfor burde
de som vet noe avsløre «den siste
hemmelighet» også hos oss.

Nicholas Bethell:
THE LAST SECRET.

Forcible repatriation to
Russia 1944—47.
Introduction by
Hugh Trevor-Roper.
André Deutsch.

(Denne kronikken ble fulgt opp av en artikkel av Per Egil Hegge i Aftenpostens morgenutgave 26.
april 1975 hvor det ble gjort rede for skjebnen til de russiske krigsfangene i Norge.)

Dette særtrykk er utgitt av Fri Informasjon. Fri Informasjon bringer opplysninger om utenrikspolitiske
forhold. Interesserte kan få Fri Informasjon gratis tilsendt ved henvendelse til Fri Informasjon, Post-
boks 18 Blindern, Oslo 3. Støtteabonnement kan tegnes ved å sende kr. 20,— over postgiro 20 65 70.